

TOMO MAI E TAMA MA!

P. 360.

I konei ka tino marama awau i te tino wariu o taku taha Maori. Kua hoki awau ki te kaenga me te tino ngakau nui ki te ako i nga ahuatanga katoa o tenei taha oku. Lt (no muri ka tu hei Major) Paul Te Punga.

TE HOKINGA MAI KI TE WA KAENGA.

Ko nga whakaaro nui o nga hoia o nga Reinforcements i to ratau unga mai ki Niu Tireni, kia wawe to ratau hoki ki wo ratau kaenga. Otiia, mo te nuuinga o nga hoia Maori o Te Tairawhiti, kua tau ke nga whakarite mo ratau i raro ano i te mana o nga tikanga o te ao Maori, ara, ka wehe mai i Poneke, katahi ka peka haere ki nga marae, a, tae noa ki te wa kaenga. Ka pau tonu te wiki e haere ana ki roto i wetahi o nga rohe. I penei ai wenei momo whakahaere, he tuku atu he wahanga ki nga iwi kaenga o ia rohe, he wa mo ratau ki te mihi atu me te whakawhetai atu hoki ki nga hoia mo wa ratau mahi i te mura o te ahi.

I u mai a Lt. Colonel Peta Awatere, a Major Bully Jackson, a Lt. Hiki Kohere me nga hoia toru tekau ma toru o C Company no te 6th me te 7th Reinforcements, ki Turanga i te 7 o nga ra o Hepetema. Marakerake ana te kitea atu o te tu whakahihi a nga iwi o Te Tairawhiti mo nga rongotoa o wo ratau whanaunga, karekoa mo nga rongotoa o Colonel Awatere. Kei roto i nga kaupapa i whakaritea mo te pohiri mo nga hoia, mai i Turanga, puta noa nga rohenga katoa o Te Tairawhiti, ka marama te kitea atu o te tino whakahihi o nga iwi mo nga rongotoa o wo ratau whanaunga.

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

Ka pohiritia nga morehu hoia nei i Te Poho-o-Rawiri i nga haora o te ahiahi. Tino tau wo ratau ahua i a ratau e tutu mai ana. E koropiko ana wo ratau mahuna, i a ratau e tangi ngatahi ana me nga whanau o wo ratau hoa hoia kua mahue atu, a, kua nehua atu hoki, ki whenua ke. Ka mutu te whaikorero a Patupatu Hinaki, te pakeke o te hau kaenga, a Noel Bull, te Mayor, a Colonel Gambrill o te RSA me Ta Apirana Ngata, ka tu mai a Awatere ki te whakautu i nga korero. Kikii pai te whare i te tini o te tangata. Katahi a Awatere ka tuhi haere ki nga hoia i haere tahi mai me a ia, a, ka mea atu ki te whakaminenga i te reo Maori, na ratau ke, na nga 'rank and file,' i whawhai te pakanga, a, hei a ratau te honore mo te rongotoa o Te Rua Tekau ma Waru. Hei konei ka puta wana korero, me wona ake whakaaro mo nga take e rua na reira nei nga hoia i tauawhi i roto i nga tau e rima o te pakanga.

I roto i te mura o te ahi kotahi tonu te mea kare rawa atu e wareware i a ratau, no te mea na koneki ano hoki ratau i tuhono hei roopu hoia kotahi, ara, ko te mohio mo wo ratau tipuna Maori...I mua o te riri, ka karakia, a, na te karakia ka hoki ora mai.¹

Ka huihui mai nga manuhiri tae atu ki wera o te rohe o Torere, ki Mangahanea, te marae o te Kanara, ki roto o Ruatoria. Ko te nuinga o nga korero i puta i nga kaikorero, he kupu whakahihi mo te tunga ko Awatere te Apiha Tumuaki mo te Roopu Rua Tekau ma Waru, na reira nei i tu ai te wanawana me te ihiihi ki roto i nga hoia Maori. Ka mea tetahi kaikorero, "He tokomaha nga tino toa no Ngati Porou." Ka korero ano te kaikorero nei: *Kare ke atu he toa penei me Awatere nei, a, kare hoki i riro i tetahi atu te tunga apiha kua taea nei e Awatere, a, te mana hoki i horapa ki ana hoia i roto i te mura o te ahi. I wenei ra, ka tu ngatahi a ia ki te kapa o nga toa rawa atu o Ngati Porou, ahakoa nei no tehea whakatipuranga.²*

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

Ka kitea atu te pouri me te aroha e pehi ana ki runga ki a Awatere. Ka tae ki tena marae, ki tena marae, ka whakamohio atu a Peta ki te minenga ko nga hoia e tu tahi nei me a ia nga mea hei mihitanga atu mo ta ratau wahanga i roto i te wikitoria kua u nei i te ra nei.³ I tenei wa, ko wana whakaaro anake kei wera i mate atu ra i te mura o te ahi. Ki a Eruera Stirling, he pakeke no Raukokore, kare rawa atu e taea e te Kanara te pehi i tana tangi. Ka me a Eruera:

I te tangi a Peta, a, no tana tunga mai ki te whakahoki i nga korero, ka kitea atu e a ia ana whanaunga tokowha e tutu mai ana. He kaita te whakatipu o nga tokowha nei, kore rawa tetahi o ratau i haere ki rawahi ki te whawhai. Ohorere te putanga ake o te riri o Peta i te kitenga atu i te tokowha nei. Katahi ka unuhia tana koti, ka makaia tana potae. Ka huri atu ki wana whanaunga me te kii atu, " He aha te take kare koutou i haere mai ki te awhina i a matau? I mate taku taina mo nga pokokohua pena me koutou na!"⁴

Page 361.

Ka inoi atu tetahi o nga koka o Awatere ki a Stirling kia wawaotia te riri o Awatere. Na reira, i karanga atu ai a Stirling ki a Awatere kia tau te rangimarie. Ka mea a Stirling: '*Katahi a ia ka titiro mai ki aua, a, ka hoki whakamuri. Kare hoki e wareware i a ia nga hoia o Te Rua Tekau ma Waru i mate atu ki rawahi. Ko tenei te putake mai o tana riri.*'⁶

I taua po i roto i te wharenuui, i a Hinetapora, ka panuitia e Te Apirana Ngata ki te katoa, kua homai e te Ministry of Defence he motoka mona me Awatere hei haere ki nga marae o nga motu e rua nei '*kia whai waahi ai nga iwi katoa ki te tangi mo wo ratau mate.*' Otiia, na te karanga a te Pirimia ki a Ngata kia hanake ki Poneke ki te korero mo wetahi take whenua inaianei

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

tonu, i kore ai a Ngata i watea ki te haere. Na ka noho ko Stirling me Kahu Puha o Te Whanau a Apanui i haere ki te taha o te Kanara. I te hokinga mai o Peta ki te wa kaenga, ka noho mana e kawe nga mate o nga hoia ki nga topito katoa o Aotearoa. E ai ki nga korero a tetahi Apiha mai i rawahi mo Peta e mea ana: *' ka noho ko koe te Tumuaki mo te Roopu Rua Tekau ma Waru, ka noho koe hei pononga ma te iwi; kare o mana mou ano, no te mea na te iwi Maori ke koe.'* ⁸

KA U MAI TE *DOMINION MONARCH* KI PONEKE.

No te 24 o Hanuere 1946, ka u mai nga hoia 780 no Te Roopu Rua Tekau ma Waru ki Poneke. Ko te pohiri tino kaita rawa atu a te iwi Maori mo ratau i tu ki Aotea Quay. I hoki toa mai nga hoia nei ki te wa kaenga. Ahakoa he roopu hoia iti noa ratau, ko nga tohu o te toa kua uhia ki runga ki a ratau. Ahakoa he roopu hoia iti noa ratau, ko wo ratau rongu mo nga mahi i tutuki i a ratau, ara ke e toro atu ra. Ko Sgt. Nan Amohau, te kaitito o te waiata a Te Roopu Rua Tekau ma Waru, te kai wero, i te whakaekenga mai o nga hoia nei ki te marae. Ko nga rangatira o Tuwharetoa, a Tureiti Rauhina me Turei Papanui i tana taha. Kei mua o te kapa haka o Ngati Poneke, i a ratau e waiata atu ana i nga waiata pohiri ki nga hoia, ko Hepi Te Heuheu, te ariki o Tuwharetoa. I muri tonu mai o te wero, ko te wahanga tapu rawa atu o te kawa, ara, ko te tangi mo nga mate. Ko nga kuia i roto i wo ratau kakahu pango me nga tipare parekawakawa ki wo ratau mahuna e tangi ana mo te hunga kua hoki ora mai. He roa tenei wahanga o te kawa e whakahaeretia ana.

Ko nga karakia whakanoa te wāhanga i nga pakeke. Ka tika nga karakia ka mana nga kawa. Ma te whakahaere anake i nga momo kawa, ka tau ai te mauri me te rangimarie ki te hunga hoia, taihoa ake nei ka mutu te

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

karangatanga hoia ki runga i a ratau. Ka ruarua haere nga roopu e hoki mai ana ki wo ratau marae a iwi, ka pera ano hoki nga whakahaere mo nga kawa.

Page 362

Ka tutu mai nga rangatira o te rohe me nga mema Paremata me nga Apiha tahito o Te Rua Tekau ma Waru ki te korero ki nga hoia. Mutu kau ana te pohiri, katahi ka rere atu nga whanau me nga hoa o nga hoia ki te mihimihi ki a ratau. Na Ru Henry o D Company, a, o Te Cook Islands hoki, i whakaputa i nga whakaaro o wetahi o nga hoia, ara, o wera kare wo ratau whanau, hoa ranei, i reira. Na wana korero, ka marama te take i pehia ai a ia i te mokemoke:

*'E ringaringa haere ana te katoa, a, e mihimihi haere ana nga hoia ki wo ratau whanau. Ko wau e tu ana i te kokonga o te whare – ko wau anake. Katahi, ka pa mai te tino pouri ki au i aua e titiro atu ana ki te papa me nga mama e kihikihi ana ia a ratau tama, no te mea kare ke waku hoa, whanau ranei i reira'*⁹ Ahakoa kua roa noa atu nga tau mai i taua wa ki naiane, kei te kitea tonutia atu te pouri me te aroha i runga i a Henry i a ia e korero ana mo taua wa.

Na wana hoa hoia o Ngai Tahu a ia i mau ki te Waipounamu kia tutataki ki wo ratau whanau. Ko wetahi o nga hoia kare i hoki tika ki wo ratau kaenga, engari i haere ki wetahi atu waahi, pera me Henry ra, no te mea i a ratau i rawahi, ka mate wo ratau papa, wo ratau mama ranei.

Ka mutu te hakari nui i roto i tetahi o nga Wellington Harbour Wharf sheds, katahi a Colonel Henare ka tu ki te poroporoaki ki nga hoia, a, ka tuku i a ratau kia haere ki wo ratau tereina, a, waka hoki, e whanga mai ra mo ratau. Ka puta i tetahi Private wona whakaaro mo taua ra, a, ka mea a

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

ia: *'He ra tino kaha rawa atu te pouri mo matau no te mea ka mohio tonu matau koianeki te mutunga o te Roopu Rua Tekau ma Waru.* ¹⁰ Ko nga kupu poroporoaki a te Kanara i roto i te reo Maori ko wenei:

Hoki atu ki o tatau iwi, hoki atu ki o tatau maunga, hoki atu ki o tatau marae, engari kia mau ki tenei korero – tu Maori mai, tu Maori mai, tu Maori mai. ¹¹

Page 363.

He tino hohonu wenei korero, a, i penei ai no te mea i kuraina a Jim Henare ki roto i nga whare wananga tahito o te ao Maori, a, mai i tana tamarikitanga he pononga a ia mo tona ake iwi. E ai ki a Tai Paraki, *'Kaore matau i te mohio te tikanga o tana korero.'*

Engari huri te tau ka noho haere kua koroua haere ahau. Katahi ano ka marama ki te korero a te koroua. Te tikanga o tana korero, kua whanau te Kohanga Reo, ko whanau te reo ki roto o nga kura – ko te tu Maori tera. Uru katoa to taua taha Maori he aha te kaupapa e pa ana ki a tatau, kei roto i te taha Maori. ¹²

KA HOKI MAI A C COMPANY KI TE WA KAENGA.

I piki atu nga hoia 188 o Te Tairawhiti ki to raau tereina mo te haere ki Turangai te 7am. He puhera moni i kohatia atu ki ia hoia (hei mihi mo wa ratau mahi i rawahi). He koha tenei i whakawhiwhia e nga marae i haeretia e nga hoia nei, hei āwhina i a ratau e haere tawhiti nei. Ko wetahi o ratau he inuinu te mahi, ko wetahi ko nga mahi ngahau, a, ko wetahi kei te moe, kia koi tonu ai wo ratau hinengaro a te ra hou.

Ka tau ko Colonel Awatere te kakakura mo nga hoia i hoki mai ana ki te wa kaenga. I tu ki Turanga te pohiri tino whakahirahira rawa mo nga hoia. Kore rawa he pohiri penei te kaita kua tu i mua atu o tenei pohiri mo nga hoia i hoki mai i te pakanga. Tetahi, kei te mau tonu te mana o te army

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

me nga apiha me nga NCOs ki runga ki nga hoia i te wa o te pohiri i Turanga. Ahakoa noa, kei te mau tonu te mana o nga apiha me nga NCOs ki runga ki nga hoia, ka tau te whakaaro o Mataiata (Mars) Pohatu, koia te Battalion orderly room sergeant, ki te takahi i nga ota a te army. I tipu ake wenei whakaaro i te mutunga o wana korero ki wana pakeke o Muriwai. Ka taha tonu atu te tereina e haere nei ki Turanga ki tana kaenga o Te Muriwai, a, ko nga iwi o Ngai Tamanuhiri kei te haere ki te tapu i te tereina. Ko Nolan Raihania tetahi o nga hoia o Te Muriwai i runga i taua tereina:

Ka takahi mai Mataiata mai i muri i te tereina ki mua ka korero haere ki tena ki tena o nga hoia o Te Muriwai penei, "Aua atu nga ota kia noho tonu tatau ki runga i te tereina, kia reri mai a koutou peeke.. Tu ana te tereina, porowhiua atu nga peke ma nga taitama kei reira e whakawhaiti, a, ko koutou kia tere tonu te makere atu." ¹³

Kei te pouri tonu i te wa e whakatata atu ana te tereina ki Te Muriwai. Ko Ratoura Wirihana tonu, te pakeke o Te Muriwai, kei te tu ki runga i nga tracks o te tereina, e piupiu haere ana i te haki o te pa, kia mohio pai ai te taraiwa o te tereina me tapu te tereina ki Te Muriwai. Mohio rawa ake nga apiha he aha nga nekeneke a te hunga nei, kare e taea te aha, no te mea tu ana te tereina, pakake ana te oma a nga hoia tokoiwa nei, me wo ratau whanaunga, ki te pa. Ko nga kai karanga i whakatutu haeretia i te huarahi, 400 mita nei te roa. I a ratau e pohiri ana i nga hoia nei, ko te iwi kaenga kei te marae e tatari awangawanga mai ana mo wa ratau manuhiri.¹⁴

Ki nga korero a Raihania:

Ka mutu ra nga tangi, nga pohiri, te hakari hoki, ka neke atu ki te tipuna whare ki reira nga karakia, a, me etahi whaikorero hoki. Ko matau e rikarika ke ana ki te haere ki te paparakauta, engari kare matau e tukuna e nga kuia ra kia haere. Ka mutu tonu ko Mataiata te mea i tukua kia haere no te mea i

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

moe wahnīe, a, he tino roa a ia e ngaro atu ki rawahi, a, e wehe ana hoki i tana hoa wahine.. Ka karanga nga kuia ra, "Rata, mauria to tane ki te kainga." ¹⁵

Ka kii a Staff Sergeant Darcy Ria, ' *tino pouri rawa atu matau mo te mahi a nga tama o Te Muriwai, i runga ano i to matau mohio e whakahaeretia ana he pohiri mo matau ki Te Poho o Rawiri. Otiia, kare e taea te aha, no te mea ka taha tonu atu te tereina e haere ana ki Turanga ki te tatau o to ratau wa kaenga.*' ¹⁶

Ko te tino koroingo a te hunga kaenga me nga hoia, ko te kite wawe i wo ratau whanaunga. Ko Heni Brown tetahi o nga wahine o Ngai Tamanuhiri i tonoa atu ki Te Poho o Rawiri hei ringaringa mo nga whakahaere o te whare kai. No te taenga atu o C Company ki te marae, ka tino koroingo a ia kia kite i wana whanaunga, engari kare i roa ka mohio a ia kare ke ratau i roto i te tira hoia ra:

Kore rawa atu nei tetahi. No muri ke, ka kii mai kua tu te tereina. Oh, tino mana nga koroua o tera kainga. ¹⁷

Page 365.

No te mea he moata rawa te taenga atu o te tereina mo te pohiri ki te borough centre, ka whakaturia te tereina ki Matawhero. Na Tini Karawa nga korero mo taua wa, ' *Kua tino takeo nga hoia i te mahi tatari haere ,a, katahi ka timata te tukituki haere i tetahi o nga carriages.*' Na konei i waeatia atu ai e te guard kia tukuna te tereina kia haere. No te 9.20 i te ata ka u atu te tereina ki te teihana o Turanga. Ka mutu te whakatau poto a te Mayor mo nga iwi o te borough, ka whakatututia nga hoia ki roto i wo ratau roopu hoia, a, katahi timata ta ratau hikoi ki waenganui o te taone.

Ahako te kaha o te wera, kare rawa he pohiri penei te rite i heipu ki Te Poho-o-Rawiri mai i nga tau kei muri, a, katahi ano ko tenei. I puta ake

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

nga tangata mai i nga topito katoa o Turanga me Te Tairawhiti. He tino nui rawa atu nga whakaaro mo tenei roopu hoia. No te mea ko ratau te roopu hoia whakamutunga o C Company ki te hoki mai ki te wa kaenga. Ka whakatata haere mai te hikoi o nga hoia ki te marae, katahi ka tino rewa nga toto o te minenga, a, ahakoa noa tenei, ka mau tonu ta ratau tu i te wa e whakahaeretia ana te wero ki nga hoia. Ka hikoi mai nga hoia ki runga ki te marae, ka tu atu te roopu haka o nga iwi o te rohe ki te pohiri i a ratau.¹⁸

Tu whakahihi ana te katoa e titiro atu ana ki nga iwi e tangi ana mo wera kare i hoki mai ki te wa kaenga, ka whakaaro iho ratau mo nga volunteers tuatahi o te rohe nei, i wehe atu mo rawahi, a, me te mamae hoki mo to ratau wehenga atu. Katahi a Ta Apirana Ngata, a Te Kani Te Ua, a Kahutia Te Hau me wera atu o nga pakeke ka tutu ki te korero ki nga hoia e rarangi mai ra. Na Ngata te kupu whakarite, 'kua puare te keti,' ara, kua tae mai ratau ki te kaenga, kua puare nga keti o Te Tairawhiti ki a ratau – kua watea ratau ki te whakarere i wo ratau wa kaenga, i o ratau whenua a iwi, a, ki te whai oranga mo ratau ina kua paenga nei te riri.

Na Major John Waititi te OC o C Company te whakautu ki nga whaikorero mai ki a ratau ki nga morehu hoia. I mea atu a ia ki te huihuinga, 'Anei o tamariki kua whakahokia mai e au.'¹⁹ Ka kii a Darcy Ria, 'ki wo ratau whakaaro, he tino pai nga korero a Waititi.' I korero a Captain Bill Ngata mo te mahana o nga wairua pakeha i te wa e hikoi mai ana ratau i te taone, a, ko tana tumanako 'kia piri ke atu te noho tahi a te Maori me te Pakeha' kia pera me te tu tahi a te Pakeha me te Maori I te mura o te ahi.²⁰

Ka mutu nga whaikorero, katahi ka timata te kaupapa tauawhi whanau, kua roa ke nei e taria ana. Ka awhiawhi nga mama me nga papa i nga tama. Ka mihimihi nga matua keke me nga koka keke ki wo ratau iramutu. Ka haere atu te tuahine o Tini Karawa ki a ia, a, ka mea atu, 'Ko koe

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

taku tungane? Ka whakautu atu a Tini, 'Ae.' Ka mea atu tana tuahine ki a ia, 'He tino roa koe e hoki mai ana ki te wa kaenga.'²¹ Ko te mea tino aroha rawa atu ko nga wahine pera me Mihikore Tureia ra. E ono ana tamariki, engari na te pakanga ka pouwaru a ia. Ka noho whakamomori mai i te roro o te wharenuui, engari i tana kitea atu i te Battalion, ka pehi kinotia a ia e te mamae mo tana hoa tane mo Parekura. I a ia e titiro atu ana ki te harikoa o nga whānau mo nga hoia i hoki ora mai, ka koroingo noa a ia me kore noa pea tetahi o nga hoia a tana tane, tetahi hoa ranei o tana tane, e haere mai ki te kawē korero mai mo tana tane mo Parekura, hei whakamama i te mamae e pehi kino nei i a ia. He pukahu nga wahine pera me Mihikore ra. E tu mokemoke ana ratau i roto i te matotorotanga o te tangata; e pakia kinotia ana hoki ratau i te mamae me te aroha mo wo ratau hoa, i a ratau e titiro ana ki te koanga ngakau o nga whanau mo wo ratau whanaunga i hoki ora mai ki te kaenga. Ki a ratau, ahakoa nga pohiri e whakahaeretia ana, e kore rawa e mutu wo ratau mamae, me wo ratau aroha, mo wo ratau hoa, engari ia, ka kaha ke atu te wero o te mamae, i runga ano o te mōhio, e kore wo ratau hoa e hoki mai.

Page 366

Tino marakerake ki te tokomaha o nga hoia te pouri me te mamae e pehi kino mai ra i nga whanau mo wa ratau tama kare i hoki mai ki te wa kaenga. Na reira, ka tuohu nga mahuna o nga morehu hoia nei, a, ka pehi hoki i wo ratau roimata mo wera o ratau kare i waimarie penei me ratau nei. Otiia, ka whakahokia mai e te nuinga o ratau he hoa hou, he hoa pumau mo ratau, ara, ko 'nightmares' te ingoa.

I muri mai i te pohiri ko te hakari. Ka mau ke te wehi o te manaaki i whakahaeretia mo nga hoia nei. Ka mea a Darcy Ria, 'Kotahi tonu te mea e whakaarohia ana e matau, ara, ko te kaimoana. Na tetahi kotiro i mau mai

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

*he pakete parengo ma matau. Kei te wera tonu nga parengo nei.*²³ He tino kaha rawa atu nga wahine o te whare kai, me nga weita, ki te manaaki i nga nohonga manuhiri katoa.

I te po ka tu he kanikani, a, ko nga rangatahi e ngahau ana i nga kanikani marikena, pera me te 'jitterbug' ra. Ka hoki whakamuri nga whakaaro o Merekaraka (Sani) Ngarimu, ka mea, '*Ae, naku tena taonga, nga kanikani o tera wa. He hui kei tena wahi, he huihui kei tena wahi, he kanikani, he manaaki. Haere atu koe he marae, koina nga mahi.*'²⁴

No te ata i muri mai, ka whakaturia kia rua nga roopu o C Company. Ko nga hoia o Ngai Tai me Te Whanau-a-Apanui i haere atu ma te Waioeka ki Opotiki. Nga hoia o Rongowhakaata me te Aitanga -a- Mahaki, i wehe atu ki wo ratau marae. Ko te pahi tuatahi mo te East Coast i wehe atu me nga hoia o Te Riu o Waiapu, a, me nga hoia hoki no tua atu o Waiapu. E rua haora i muri mai ka kawea atu nga hoia o Te Aitanga-a-Hauiti me Te Whanau-a-Ruataupare ki nga pohiri mo ratau i Tolaga Bay me Tokomaru Bay.

Na Captain Arnold Reedy i manaaki nga hoia o Ngati Porou ki te pa o Hiruharama. Hawhe tonu o te roopu hoia nei i haere atu ki te pa o Mangahanea, a, na Porikapa Awatere, te pakeke o reira, te pohiri me te whakatau mo ratau.

Page 367

No te ahiahi ka tuhono ano nga morehu hoia nei i tetahi po a iwi i tu ki te Gaiety Theatre ki roto o Ruatoria. I haere atu a Henare Waitoa me wana whanaunga o Ngati Putaanga, a, ka tuhono atu me te roopu pohiri i nga hoia. Na Ta Apirana Ngata te tono ki a Henare Waitoa kia titoa he waiata mo te kaupapa o te po. Ko nga whakaaro i whakahuatia mai i roto i te waiata 'Tomo Mai' he ngawari noa, engari taketake ana ki te whatu

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

manawa. Na Awatere nga hoia i arahi ki roto i te horo. Ka mau te wehi o wana kakahu, kareha, ko tana hutu ma. Ko Ngati Putaanga kei tera taha o te horo e tutu mai ana. I nga hoia e whakauru atu ana ki te horo, ka tu mai a Ngati Putaanga me wo ratau ringaringa e tuwhera mai ana, a, na ratau te waiata whakauru mai i nga hoia ki ro whare. He po tino aroha rawa atu tenei.

Ko tenei po whakanui, te hui kaita rawa atu kua whakahaeretia ki roto o te East Coast. Ko tenei te hui hei mihimihi atu ki Te Roopu Rua Tekau ma Waru. Kare hoki wenei tumomo manaaki e whai waahi ki nga kawa i whakahaeretia ra i te ata nei. Na J.H. Taplin nga korero pohiri mo nga Maori me nga Pakeha o te rohe. I wana korero ka mihi atu a ia ki nga hoia mo nga mahi rongonui a to ratau Battalion i rawahi, a, kore hoki wenei rongonui e waimeha. Ka whakamarama ano a Ta Apirana Ngata ki te huihuinga mo te koha a Te Tairawhiti, ki Te Roopu Rua Tekau ma Waru. Ka mea ano hoki a ia, no mua i te taenga mai o tenei roopu hoia, neke atu i te 200 nga hoia kua hoki ki Te Whanau-a-Apanui, 108 nga hoia no Ruatoria, 99 nga hoia no Tikitiki me Rangitukia, 63 nga hoia no Te Araroa, 51 nga hoia no Tolaga Bay, a, me nga roopu ruarua nei no wetahi atu o nga rohe kaenga. 70 nga hoia kua tonoa atu, mai i Itaria ki Tiapani hei whakakiki i te wahanga mo 'Jayforce.'

*Ehara tenei i te korero pakawaitara, no te mea mehemea kare nga roopu Maori o tenei rohe tera e ngoikore te kaupapa o te 'War Effort' ...heoi na koutou me wo koutou hoa i tutuki ai o matau tumanako. Na nga toto kei roto i a koutou i taea ai e koutou nga wawata. He uri koutou no nga whanau pono, a, kore rawa to ratau pono i hapa, a, mena kare wo ratau toto i roto i a koutou, e kore rawa e tutuki i a koutou te wahanga i tumanakohia hei whainganga ma Te Roopu Rua Tekau ma Waru i te mura o te ahi.'*²⁵

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

Ko te mutunga tena o C Company no te hokinga o ia hoia ki wo ratau wa kaenga. Otiia, e mau tonu ana te C Company ki roto ki nga mahara me nga whakaaro o o ratau iwi. I a ratau ka hokihoki atu ki wo ratau pa kaenga, ka whakaturia nga whare hou, kia tu whakahihi mai hei tohu whakamaumaharatanga mo ratau i tuku i wo ratau toto i roto i nga pakanga e rua o te ao. Tirohia nga ingoa mo nga whare hou nei, ara, ko Nga Tamatoa (kei Hiruharama); Maori Battalion (kei Manutuke); Nga Rongo Toa (kei Whareponga); War Memorial Hall (kei Te Muriwai); me Pae-o-te-riri (te kura o Tikitiki). Ara atu wetahi ka whakaturia i nga tau kei mua. Ko te whare rongonui ko te Uepohatu War Memorial Hall kei Whakarua Park, waahi o Ruatoria. I tua atu o wenei whare whakamaumaharatanga, ko nga korero a waha mo nga mahi a nga matua keke, a nga papa, me nga tungane i te wa o te pakanga, a, ka mau wenei korero a waha hei taonga tuku iho ma tena whanau, ma tena whanau. Kei te haere mai te wa ka tuhia wenei mahi a nga hoia nei, hei korero purakau, a, ka huaina ko 'The Maori Batallion.'

HE KORERO TUKU IHO

Kare te nuinga o te Pakeha e tino mohio ana ki te Maori i mua atu o te pakanga. 87 000 noa iho te tokomaha o nga Maori i te tau 1938, ara, 5.4 paiheneti noa pea te nui o te iwi Maori ki Aotearoa nei, (i wenei ra, 550 000 te nui o te iwi Maori, kei tua atu o te 550 000 tangata kei Aotearoa nei, ko te 100 000 tangata Maori kei Ahitereiria). Neke atu i te 90 paiheneti o nga Maori kei wo ratau rohenga whanau e noho ana, a, kei nga taiwhenua o Te Taitokerau, kei nga taiwhenua kei te taha rawhiti o Te Moana a Toi, kei nga taiwhenua hoki o Te Tairawhiti me Turanganui –a-Kiwa.²⁷ Ka mau tonu nga whakahoahoatanga i puawai mai i waenganui o nga hoia mo nga

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

tau nui rawa atu i muri mai o te pakanga. I puta i tetahi Sergeant o te 23rd (South Island) Battalion wenei kupu:

Na ta matau momo whawhai i kiia ai matau ko nga 'White Maori'. I tino hoa tata matau ki nga Maori, no te mea pea he orite etahi o o matau whakatipuranga, ina hoki no nga taiwhenua noa hoki matau. He wa na ka kokiri ngatahi matau, ko tetahi ki te kaokao o tetahi i roto i nga pakanga tu ki roto o Itari. I Itari ka mana te tu a nga Battalion e rua nei hei wahanga tuturu mo te Fifth Infantry Brigade. Ka tipu ake ki roto i te Division nei, te wairua atawhai, me te wairua manaaki me te ngakau hoahoa o nga hoia, a, he ahuatanga tipua tenei mo te Division nei. ²⁸

Page 368.

No te tau 2003, ka patapataitia nga morehu o te Navy me te Airforce, mo Te Roopu Rua Tekau ma Waru. Ko nga whakautu ki nga patai, e mea ana, he tino nui rawa atu nga korero whakamihi mo te Maori Battalion, na te nui o nga pakanga i whawhaitia e ratau. Memea, ka mau ratau ki waenganui tonu o te hoariri, ka whawhai tonu ratau kia puta ratau i nga tauhere a te hoariri, ahakoa e hia o ratau ka taotu, ka mate ranei. ²⁹ Na te nui o nga whakaaro o nga morehu o te Afrika Korps a Rommel mo te Maori Battalion, i pohiritia atu ai e ratau nga mema o te Maori Battalion ki Mainz i te tau 1972 mo ta ratau reunion, ki te whenua o Tiamana. Rua tekau ma wha nga Maori i haere mo te toru wiki. To ratau taenga atu, ka hoatu nga kii o te taone ki a ratau. ³⁰ I a ratau i rawahi, ka puta te rongotoa o nga hoia Maori, na konei ka kaingakau nga correspondents o te Middle East ki te tuhi korero mo ratau. Tera wenei whakanui a nga correspondents o te Middle East e noho hei mea tiotio, hei mea porohae ranei, mo wetahi atu Battalion, engari kare ke wenei wairua i puta. Otiia, na te tino nui o nga

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

whakaaro o te Division mo te toa o nga Maori, me te wairua whakahihi o nga hoia Pakeha mo wo ratau hoa Maori, i kore ai i puta nga kupu puahaehae, e whakapae ana, he nui ke atu nga korero mo nga Maori i nga korero mo wetahi atu. ³¹ Ki wetahi, e mea ana he rereke rawa atu nga tikanga Maori i wa wetahi atu. He tino tika wenei whakaaro. I tuhia e tetahi hoia no Ingarangi wana korero mo te Maori i te wa i a ia i Crete: *'He kaita te whakatipu o wenei momo tangata.'* ³² I roto i nga takaro 'tug-of-war' me nga whakamatau mo te pakari o te tangata (e whakahaeretia ana i runga i te tima Athlone Castle) ka toa ratau i nga wa katoa, engari, ka tae mai ki nga mahi mekemeke ko te 23rd ka wikitoria. ³³ He nui hoki nga mihi a nga wahine o South Africa mo te papai o nga whakatipu o nga hoia Maori, mo te pai o ta ratau atawhai i te tangata, me to ratau reo reka hoki ki te waiata. ³⁴ Tino miharo rawa atu hoki nga wahine Itariana ki te papai o te whakatipu o nga hoia Maori, tae atu hoki ki wera atu o wo ratau tohungatanga. ³⁵ Na wenei ahuatanga hoki i aro nui atu ai ratau ki nga hoia Maori. Na tetahi apiha Kiwi nga korero i a ia i Cassino e mea ana na te tino pakari o te whakatipu o nga hoia Maori i taea ai e a ia te kawe kia tokomaha ke atu nga pu me nga kariri i wetahi atu hoia. ³⁶ Engari ia ko te tohu nui e mohio whanuitia ai ratau ko to ratau toa i te mura o te ahi. Ko tenei wairua toa e kitea whanuitia ana i roto i te tangata pakupaku nei te whakatipu. Otiia, ahakoa he iti tangata kei reira tonu te wairua o te toa i tu matakau ai te hoariri.

He rereke hoki te wairua o nga tikanga whakahaere a te Maori mo ratau ano. I to ratau ake ao, ko Maui te tipuna rongonui o nga iwi katoa o Te Moana-nui-a-Kiwa. He tipuna hoki a ia no te iwi Maori. E whakaaro nuitia ana a ia mo tana ahua whanoke. He tipuna hoki kare e aro ake he aha te hua o wana mahi i a ia e whai ana i wana ake kaupapa. He tipuna hoki ka whai i

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

wana ake tikanga kia tutuki ai wona ake hiahia. Na tetahi hoia o te 19th Battalion nga korero mo te tonotanga o wetahi haututu no Tainui ki te Rua Tekau ma Waru i te timatatanga o te whawhai: *'He tama hikaka te hunga nei. I tipu ake ratau me te wairua tutu i roto i a ratau. He uaua hoki ki te whakarongo ki nga tohutohu e hoatutia ana kia ratau...ko Harry Tauhou te mea o ratau i noho ake, engari tokotoru nga mea i haere ki te Roopu Rua Tekau ma Waru.'*³⁷ Ki te tirohanga a tetahi hoia o te 26th Battalion, i runga i tetahi tima kawe tangata, he tino taikaha, a, he tino rereke rawa atu nga tikanga whakahaere a te Maori i wa ratau nei momo whakahaere:

*'Na tetahi apiha Maori i whakaruke te upoko o tetahi o wana hoia ki te 'life jacket' – he taonga e kawe haeretia ana e matau i nga wa katoa, no te mea, kare taua hoia i whakarongo ki wana korero mo nga kaupapa kokiri a te hoia ki te hoariri...ina hoki, ki nga tikanga a te army, kare ke e whakaaetia kia pa te apiha ki te hoia i a ratau kei te parade. Kare tenei ture i roto i nga kaupapa Maori. Na reira, kei te tika waku whakaaro mo te rereke o te Maori me wana tikanga whakahaere i a ratau ano, i nga whakahaere a wetahi atu.'*³⁸

Page 369.

He pukahu nga hoia Pakeha i tuhi i nga mea i kite ratau. I kite tetahi Private o 24 Battalion i tetahi wahanga o te pakanga i Point 209, te pakanga i whakawhiwhitia ai te tohu V.C. ki a Moana Ngarimu:

'I te wa e whakatutu mai ana to matau kamupene hoia, ka huri atu matau ki te tiki i wo matau waka. I a matau e oma ana i tetahi whenua tuku heke, ka rauwa mai taku ringa e tetahi apiha. Kua tu ke te apiha nei me tana waha e puare mai ana i a ia e tiro makutu atu ana ki nga puke kei tua o nga awaawa, kei to maua taha matau. Katahi, ka huri ngatahi atu maua, ka tiro

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

makutu atu ki tetahi ahuatanga tino whakarihariha rawa atu e kokiritia mai ana ki o maua aroaro. Na to maua tino wehi ki te tirohanga nei, ka paopao o maua ngakau, a, ka maroke o maua korokoro. Ko te tirohanga tino whakarihariha nei ko tetahi 'bayonet charge' e kokiritia mai ra e wetahi o te Maori Battalion. Kare awau e mōhio i te putaketanga mai o tenei 'bayonet charge'. Tena pea i tutaki ratau ki wetahi o te hoariri ki nga waahi parae, a, katahi ka kokiritia te hoariri, ka patua kinotia mai, mate noa – ka wero nga peneti, ka pako te panga o te rekereke o nga pu ki te hoariri mo te wa poto noa nei. He ope taua e kore rawa e motuhia e te wa; he ope taua kare ke ona ritenga; he ope taua he toa ki te whawhai a ringa ki te hoariri, maringi rawa te toto i te ringa kaha o nga hoia Maori nei...Ahakoa kare i te piri mai te 'bayonet charge' ra ki te waahi kei reira nei matau, ko nga mea o matau i kite, ka huri, ka haere atu ki wo matau waka, me te apu hau haere, me te wiri hoki o wo matau tinana. Ka piki atu ki wo matau waka, katahi ka wehe atu me te wahangu mo tetahi wa nei. ³⁹

Kei nga korero o nga Military authorities te kahanga ake o wenei korero e pa ana ki wenei korero tuku iho. He nui nga korero tautoko a nga apiha matamua e tautoko ana i te tika o nga korero mo nga raruraru i pa ki nga hoia Maori. Ko Brigadier W.G. Stevens, te apiha whakahaere o te Second New Zealand Expeditionary Force (2nd NZEF) , a, ko a ia tetahi o nga apiha, i mea ra, ahakoa he roopu tino iti noa nei te kaita o te roopu hoia Maori, engari ko nga raruraru i pa ki a ratau, neke ke noa atu i nga raruraru i pa ki wetahi atu roopu hoia. Ka hoki whakamuri nga whakaaro o Brigadier Stevens ki te wa i whakamohiotia atu ai te take nei ki a General Freyberg i te tau 1944. Otiia, i nga whakaaro o te Tianara, hei aha noa te whiu i nga hoia nei. Ka mutu tonu tana, ko te whakamohio atu ki te CO o Te Rua Tekau ma Waru mo nga raruraru nei.

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

I mea ano hoki a Stevens, ' *he pai ke te whakawareware noa atu i wenei raruraru, no te mea, ara ke atu, nga mahi rongonui kua mahia e Te Rua Tekau ma Waru i te mura o te ahi.*' ⁴⁰

Mai te timatatanga o te pakanga, he nui nga momo korero e whiu haeretia ana mo Te Rua Tekau ma Waru, no te mea, he tino pukahu rawa atu nga momo weapons a te hoariri, i riro mai i a ratau. Ki nga korero a tetahi hoia o te 24 Battalion mo nga Maori i te wa i a ia i Cassino, e kii ana: ' *Tino ngaro pai wo ratau tinana i nga momo weapons mai i nga Spandaus, nga Schmeissers, nga Brens, nga tommy- guns, nga carbines me wetahi raiwhara hoki. Kore rawa atu taku momo i kite i tenei ahuatanga i mua atu, a, katahi ano awau, ka kite i te roopu hoia e tino ngaro pai ana i nga automatic weapons.*'⁴¹ Ahakoa kare i te mura o te ahi, kei te kawe haere tonutia e ratau te tokomaha o nga patu nei.

Box on p. 369

KA TIPU HAERE TONU NGA KORERO TUKU IHO NEI.

Mai i nga wa o te pakanga kei te tipu haere tonu nga korero tuku iho nei. Ka whanau mai he whakatipuranga hou, ka tapiritia atu wa ratau korero me nga ahuatanga i pa ki a ratau, ki nga korero kua korerotia. Tera tetahi kotiro e haere ana ki Crete i te tau 1964. E haere ngatahi ana a ia ma runga taxi me wetahi tangata kare a ia e mohio ko wai ratau, a, no hea ratau. He tangata kaita, engari he tangata humarie to ratau taraiwa. Ka patai to ratau taraiwa, no hea ratau? Ka kii atu te wahine e noho koromeke mai ra i te turu o muri no Niu Tireni a ia. Haruru ana te tunga o te taxi i

Na te tino koa o tana ngakau no Niu Tireni awau, i tino kaha ai tana ruru i taku ringaringa, a, tata ana taku ringa i te wehe atu i taku tinana. He hauwa te reo Pakeha o to matau taraiwa. Ahakoa tenei, i taea tonutia e a ia te whakamarama ki wana pahihia e noho ohore mai ra, nga ahuatanga i heipu ngatahi ki nga Cretans me nga hoia o Niu Tireni i te wa o te pakanga. Na konei, e ai ki to matau taraiwa, i noho 'blood brothers' ai nga iwi e rua nei. I mua i to matau wehenga i Knosses, ka ui mai a ia mehemea he Maori awau. Ko tana tumanako, e ai ki oku ake

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

<p>te whakautu a te kotiro ra. I roto i ana tuhinga, ka mea a ia, 'Katahi, ka muramura mai tana kanoahi i te menemene harikoa mo taku whakautu. No te taenga mai ki te huaki i te tatau e tata mai ana ki a ua, kua kore te menemene harikoa ra, engari ko nga roimata e kanaena mai ana i wana whatu. Katahi ka huri mai a ia ki te ruru ki a ua.</p>	<p><i>whakaaro, kia kii atu au ki a ia, ae, he Maori awau. Ka kii atu awau, kare ke aku toto Maori, engari, ahakoa noa tenei, ko taku tumanako he iwi kotahi tonu matau. Katahi ka whakarukea mai e a ia tetahi awahi nui ki a ua, a, katahi ano tenei momo awahi ka pa mai ki a ua.'</i>⁴²</p>
--	--

Page 370:

Kei wenei korero me nga korero tokomaha kei te pukapuka nei, nga whakamārama mo nga mahi toa a Te Roopu Rua Tekau ma Waru. Ana, ko te putake mai o nga korero mo te toa o Te Rua Tekau ma Waru kei roto i nga korero mo nga pakanga nunui o Te Pakanga Tuarua o Te Ao. Hei konei, ka kitea to ratau toa. Ara ke atu hoki nga kokiri i tutuki. Neke ke atu hoki nga ahuatanga i taea e ratau, ki nga mea i whakaarohia. Na wenei ahuatanga katoa, ka huiana ratau ko te roopu hoia 'elite.' I timata mai nga korero mo te toa o Te Rua Tekau ma Waru i Crete i te wa o nga bayonet charges i tu ki te airport o Maleme, a, me te bayonet charge rongonui rawa atu i 42 Street. I karapotitia te N.Z. Division e te hoariri i te pakanga i tu ki Minqar Qaim ki Ihipa. I konei ka puta ano te rongotoa o Te Rua Tekau ma Waru. He pakanga tino kaita tenei. Ko te N.Z. Division kua karapotitia e te hoariri. Na te kaha o te kokiri a te N.Z. Division i raru ai i a ratau tenei

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

karapotitanga i a ratau. Ka puta ano nga korero mo Te Rua Tekau ma Waru i te rironga mai i a ratau nga whenua matua o Tebaga Gap me nga whenua kei nga koi o Takrouna waahi o Tunisia. I toa ratau, aitia nga uauatanga i heipu ki a ratau. Hei whakakopi i wenei korero, ko nga korero e whakahau ana i te tokomaha o nga hoia o Te Roopu Rua Tekau ma Waru, i mate i te railway station o Cassino.

He poto noa wenei korero mo C Company no te mea kare ke he mutunga mai o nga korero mo ratau. He korero wenei no tuawhakarere, e korero ana mo te toa o te Maori ki te whawhai. Ko nga whakapapa mai i nga atua kei nga whare wananga rongonui o Te Tairawhiti e putu ana. Kei konei ano hoki nga momo korero mo nga moutere tokomaha, tae atu ki nga haerenga tawhiti i haeretia e nga tipuna. Heoi, kua ngaro te nuinga o wenei korero i te hinengaro tangata. Kei nga whare wananga nei nga ingoa o nga tipuna na ratau nei i kite tuatahi nga moutere o Aotearoa me nga korero ano hoki mo wo ratau waka i u mai ki konei i nga 200 tau o nehera. E 3000 kiromita te tawhiti o te whenua e haeretia ana e ratau. Ahakoa te tawhiti i rere tika tonu wo ratau waka ki te waahi i whiriwhiritia ra e ratau hei unga mo ratau. Paku nei te kotiti o nga whakahaere a nga kaiwhakaterere o ia waka, ka parekuratia te katoa.

Ko te wairua kia ora tonu ratau, a, kua e mate, he ahuatanga mai i nga tipuna. No nga tipuna ano hoki, ko nga wairua o te pono me te manaaki i nga iwi. pera ano hoki te hekenga mai o te wairua pono ki a ratau ano me te wairua manaaki i te iwi. Na te pakanga tuarua o te ao, i whakapuare mai he huarahi mo te tokomaha o nga taitama o Te Tairawhiti, e taea ai e ratau te whakatutuki i nga tumanako o te iwi. Ahakoa i roto i te wa poto noa, ka kitea paitia te wana o te hoia Maori i roto i te pakanga, me nga wa hoki o te whakata. Ka noho wenei tohu hei taunga tuku iho, a, hei taunga

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

whakaepaepa hoki, ma nga uri whakatipu. Ma wenei mahi hoki ka marakerake te kitea atu o te ngako o nga tikanga o nga iwi o Te Tairawhiti, me te wairua hoki o aua tikanga e whakapuakina mai ana.

TE PAKANGA WHAKAHAWEA.

Ahakoia i haere te Battalion ki tera taha o te ao ki te whawhai mo te British Empire, i haere ano hoki ratau ki te whawhai mo Niu Tireni, kia orite ai te noho tahi a te Maori me te Pakeha ki to ratau ake whenua. I te hokinga mai o te Battalion ki Niu Tireni, ka peka atu to ratau tima ki Perth, he taone kei Western Australia. I reira ka tukua nga hoia kia haere ki te taone. I a Nepia Mahuika e hoki mai ana ki te tima i waenganui po, ka karanga iho wetahi hoia Pakeha mai i te papa teitei rawa o te tima kia a ia, me te mea atu:

*'Tino tau koe i roto i o kakahu apiha, engari kia tae taua ki te wa kaenga, ka noho koe hei kaimahi maku.'*⁴³

Page 371.

Kare e kitea atu e Mahuika, mai i te waapu, ko wai aua tangata i karanga whakahawea mai ra ki a ia. No tana taenga atu ki te tima, katahi ka korerotia atu e a ia ki wana hoa noho tahi, ara, ki tana whanaunga ki a Major Wi Reedy, me Te Kooti Wahapango, o Paroa (he kaenga e tata atu ana ki Whakatane), nga kupu whakahawea i makaia mai ra ki a ia. Ko te haerenga tena o nga tokorua nei ki te papa teitei rawa atu o te tima. Katahi ka whakarukea kia moe ra, te hoia Pakeha tuatahi tonu i heipu mai ki wo raua aroaro. Ahakoia i tau he tanga manawa ki a Mahuika mo te utu i whakaritea e tana whanaunga e Wi Reedy me Te Kooti Wahapango mo nga kupu whakahawea ra, ko te mea ke, ina kua tae mai nei ki te wa kaenga, kei

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

reira tonu nga ahuatanga whakahawe a te tokoiti ki te Maori. Ko te ao tenei e kupapa mai ana mo nga morehu hoia Maori i muri mai o te pakanga.

He maha tonu nga tau i taha i mua i te tahemotanga o nga momo whakahawe i tukuna atu ra ki a Captain Mahuika. Ko nga kaupapa whakahawe nei e kitea ana i roto i nga tari tumuaki rawa atu o te Kawana. Ina hoki, i te wa e hokihoki tonu mai ana nga hoia Maori ki te wa kaenga, kei te wananga mai te Paremata me nga kaiarahi o Niu Tireni mo nga momo ahuatanga mo te noho orite a te Maori ' *ki te whenua o Niu Tireni.*' ⁴⁴ Ka tautohe te mema paremata o Te Pewhairangi, e mea ana, e orite ai te noho tahi a te Maori me te Pakeha, me whakakore nga turu Maori e wha kei roto i te Paremata. Ka puta nga kupu whakatupato a wetahi Pakeha, e kii ana kia mau tonu te pupuri a te Maori i nga mana katoa kei a ratau kia tau rawa nga whakatinanatanga o nga kaupapa whakaorite, whakakotahi ranei i te noho a te Maori me te Pakeha. Ko wetahi o nga mema paremata e whakapae ana kei te mamingatia e te Maori te Social Security Act, na reira, kare ke e tika kia whakatinanatia nga kaupapa e orite ai te noho a te Maori ki ta te Pakeha. Na te Acting Prime Minister, na Walter Nash, i whakautu i nga kupu whakahawe nei. I mea a ia ko nga Pakeha ano wetahi e mahi hianga ana i te Social Security Act. ⁴⁵

Na te pakanga ka orite nga ahuatanga o te noho tahi i waenganui o te Maori me te Pakeha. Nui ke atu nga painga o te noho tahi i puta mai i te army i nga painga i puta mai i nga 1930's. Tera pea ma te kaupapa a te army ka kitea atu he maramatanga e tutuki ai nga take orite me nga take noho tahi a te Maori me te Pakeha. ⁴⁶ Tera tetahi morehu hoia Pakeha i mahi ki nga paamu kei te rohe o Turanga i mua atu i te pakanga. I mahi tahi a ia me wetahi kai mahi Maori. Kare ke wana korero pai mo te Maori. Ko tana ko nga kupu whakahawe mo te Maori. Ki wana whakaaro, kare he

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

rerekētanga o tetahi Maori ki tetahi atu Maori. Engari, no te taea ki te mura o te ahi, ka kite a ia i te toa o te Batallion i nga pakanga i Northern Italy. I muri mai o te pakanga, ka taha atu a ia i wetahi o nga morehu o te Batallion, i a ia e hikoi ana i te tiriti o Turanga. Ka roha atu nga whatu o nga hoia nei ki a ia, Katahi ka tangi a ngakau atu a ia ki a ratau. No muri ka whakamarama atu a ia ki tana iramutu mo te take i penei ai tana ngakau ki nga morehu nei, ara, *'no te mea kei te mohio awau he aha nga mahi i mahia e te 28th Maori Battalion.'* Ko te take nui e whaia ana e nga hoia katoa, kia huri wo ratau whakaaro ki te whakatinana i nga kaupapa pai ake mo te katoa. ⁴⁷

Na Peta Awatere nga korero i te pohiri i tu ki Te Poho-o-Rawiri. E marama ana a Peta ki nga raruraru i waenganui i te Maori me te Pakeha. Na konei ka mea atu a ia ki nga Pakeha officials, mēnā he āwhina kei a ratau ma nga morehu hoia nei e hapai, e tautoko nga kaupapa kia toitu ai te noho tahi a nga iwi o tenei whenua, ina kua tau nei te rangimarie ki te ao.

Page 372

'Kua taea e matau nga wikitoria i te pae o te pakanga. He pakanga nui ke atu kei o tatau aroaro, ara, ko te kokiri kia noho pai te tangata i te ao turoa nei...memea he māramatanga kei a koutou, ka whakapau matau i wo matau kaha katoa kia puawai ai nga korero tino ataahua i puta i te po nei. E kore matau e piko. Ka tino kaha ta matau kokiri kia noho ai ko tenei te tino whenua puta noa te ao.' ⁴⁸

Ahako ko te tino hiahia ko te tiini i nga kaupapa noho a te Maori me te Pakeha, ehara tenei i te take ngawari mo te Maori. I muri mai o te pohiri i

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

Poneke, ka haere a Nolan Raihania me wana hoa o C Company ki te hoko pia ma ratau. Ka riro mai, ka noho ratau ki te footpath ki te inu i wa ratau pia. Na, ko te ture o aua wa (kua roa ke tenei ture, a, e ai ki nga korero, i hanga te ture nei hei painga mo te Maori) kare ke e whakaaetia te Maori ki te hoko waipiro, mai i nga paparakauta, hei mau ma ratau ki waho o te paparakauta. I tenei wa, kare te pirihimana i aro ake ki a Nolan ma, ahakoa noa te ture e kii ake nei. Ka mea a Nolan Raihania:

*'Kore pea matau e mauheretia. Engari tae atu ana ki te wa kaenga ka hoki ano ki te ture, ara, ma te Pakeha rawa e hoko mai nga pia, a, kia tae rawa ki waho o te paparakauta, ka homai ai a matau pia me te toro mai o te ringa mo tana rua pounamu hei utu mo tana mahi. Mutu rawa ake te utu atu a te tokoono, tokowaru ranei o matau, he nui ke atu nga pia a te Pakeha porohaurangi nei i a te kotahi o matau.'*⁴⁹

PAGE 373

Ahakoa he paku nei nga kaupapa me nga ture mai i te Paremata i tinitia hei painga mo te Maori, tena pea ka uaua ke atu te tini i wenei ahuatanga mehemea kare nga Maori i haere ki te pakanga. Ki nga kaiarahi o te ao Maori, e tika ana kia whakatinanatia wenei tinitanga kua tau nei, no te mea i haere nga hoia Maori nei i raro ano i wo ratau ake mana.

HE AHA A MURI MAI?

He tokomaha nga panga mai o nga pakanga e rua o te ao i tau mai ki nga iwi o Niu Tireni. I muri tonu mai o tenei o nga pakanga o te ao, ko tetahi o nga rerekētanga nei i hua mai ko te pukuha o nga hoia i mate ki te mura o te ahi. Ko tetahi, ko te tokomaha o te iwi e haere ana ki nga taone, a, ka mahue mai he toko iti nei ki te wa kaenga. Ko Te Tairawhiti te waahi e pakia kahatia ana, no te mea, 10% o nga iwi o konei i haere ki rawahi, a,

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

70% i mate, i taotu, i mauhere ranei. I pa katoa wenei ahuatanga ki nga topito katoa o Niu Tireni i te mutunga o te pakanga tuarua o te ao.

He tino kaha te awhi a nga whānau i nga hoia nei me kore ano e tau te ratau noho ki wo ratau kaenga. Kare he tokomaha i aro mai. Ko wetahi, kare i ata tau te noho. Ko wetahi, ka noho puku, ka noho whakatonga mai. Kua waea ke ratau ki nga whenua parae o North Africa me Italy. Kua taunga ke ki wo ratau hoia i noho tahi ai ratau mo nga tau maha rawa atu. Inaianei, mo wetahi o ratau, kei te kopiri ta ratau noho. Ko Colonel Awatere, te tumuaki o nga hoia 700 i rawahi, kua hoki mai ki te kaenga ki te hokohoko kaimoana ki nga hoia i raro i a ia i te mura o te ahi. I tetahi ra, ka tupono atu tetahi o wana apiha ki a ia e kohi kina ana i te takutai kei tana whenua. Ka kii atu te apiha nei ki tana Kanara, me whakama ke a ia i tenei mahi e mahia nei e ia. Katahi nga tokorua nei ka tangi ki a raua ano mo tetahi wa roa tonu nei.

Ahako te puare mai o nga mahi kawanatanga ki nga hoia Maori (me Awatere hoki) kore rawa tetahi o ratau i whakawhiwhia ki nga tunga teitei o nga tari kawana nei. He tokomaha nga hoia i mahi mo nga tari pera me te 'Public Works' kia mahi tahi ai ratau me wo ratau hoa hoia. Mo te tokoiti i whiwhi paamu i raro i te 'ballot scheme' kare he awhina i tukua atu ki a ratau. Kare e ora te hunga marena i nga utu e utua ana i te wa i a ratau e ako ana i nga mahi ahuhenua i raro i te kaupapa o Te Hurumua Scheme o Te Wairoa. Pera ano hoki nga uauatanga mo wera kua whiwhi paamu kutete kau, a, na reira kare e taea e ratau te whakaputu moni mai i wo ratau paamu. Ko Major Waititi, te apiha whakamutunga o C Company, kua roa ke a ia e hiahia ana ki te mahi paamu. I riro mai i a ia he paamu i Whangaparaoa. Otiia, ki wana korero, i tino whakataurekarekatia ratau e nga mahi whakahaere a Te Tari Maori.

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

*'E taea ai nga mahi ma te inoi moni atu i Te Tari Maori, engari, ka riro mai nga moni, ka tonoa mai e ratau tetahi 'bloody' Pakeha kaipeita, koretake nei, hei whakahaere i o moni. Tetahi, kare rawa koe e whakaaetia ki te haina haki hei utu i o nama...kua tae ke te korero ki wetahi o nga 'firms' me tuku tika atu nga moni katoa ki a ratau (Te Tari Maori).'*⁵¹

Mai i nga tau 1950s ka kitea kei te military wetahi mahi pumau ma te tangata. Tino kaingakau nga tama a nga morehua hoia nei ki te haere ki nga pakanga o Korea me Southe East Asia, me te tumanako ano i roto i a ratau, me kore noa e taea e ratau nga mahi a o ratau tuakana. I wenei ra, he tino pukahu rawa atu nga uri o C Company kei te mahi hoia i roto i te army, navy me te air force.

Ko te nuinga o nga mahi tokomaha kei nga taone. Na konei, ka whai te tokomaha i te korero a Ngata kia whakarerea Te Tairawhiti, mo nga mahi te take Na Lt. Tamahori i tini i tana ingoa hei ingoa Pakeha, kia ngawari ai te puare mai o nga ahuatanga ki a ia i roto i te ao hou nei. Kei nga taone hoki nga kaupapa 'rehabilitation' a te Kawana, ara, nga 'trade training' pera me te mahi kamura nei. Na konei, i whati ai te tokomaha o nga morehu hoia nei ki nga taone.⁵² Neke ke atu hoki nga hua ka puta ki a ratau, i nga hua mehemea i noho tonu ratau ki te wa kaenga.

PAGE 374

Ka puaki ki Te Tairawhiti nga momo mate (kare e korerotia ana), ara "alcoholism", he mate e kitea whanuitia ana i waenganui o nga hoia morehu nei. Ko tetahi atu ko te ringa pa ki te whānau; ko tetahi ko te maka kupu hei whakararu hinengaro, engari ko te tino mate i pa ki nga hoia nei ko tera e kiia nei ko te "post traumatic stress disorder." I mea a John Waititi: *'Ki woku nei whakaaro, mo ia tangata i tae ki te mura o te ahi, ka ngaro tekau tau i te tangata. I penei ai, na te manukanuka i pa ki te tinana...i akona*

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

koe ki te whakamate tangata. Ka mutu te hiahia ki a koe, ka tukuna atu koe kia haere atu, a, kare rawa atu nei tetahi kupu mihi ki a koe mo wo mahi.’⁵³

Ko te tangamanawa i mahue mai ki nga hoia nei, ko to ratau aroha tetahi ki tetahi. Ahakoa kua roa e wehe ana tetahi ki tetahi; ahakoa kei whea e nohonoho ana tetahi i tetahi; e kore rawa e ngaro nga tohu hoahoa i tipu mai i waenganui i a ratau i te wa o te pakanga. Kei te tutakitanga o Lt. Rua Kaika me Corporal Brownie Ngata nga korero mo tenei ahuatanga. E toru tekau tau to raua kitenga whakamutunga i a raua i te wa o te pakanga. Anei nga korero a tetahi o nga tama a Brownie Ngata mo taua ra:

‘I te tau 1981, i te kaenga maua ko taku papa. Katahi ka pakaru tetahi motoka i waho tonu iho i to matau whare, i te taha tonga o Tolaga Bay. Ka kite atu awau e haere mai ana te taraiwa o te motoka ra, a, he kena peinihini i tana ringa. Ka kite ake te taraiwa ra i to matau papa, a, ka haere tika atu ki te patiki kei reira nei to matau papa ki te kimi awhina i a ia. Na ke te mea, i te nuinga o te wa kare ke to matau papa e rata ana ki tenei mea ki te manuhiri – engari i to raua tutakitanga i ro patiki, katahi ka pakaru mai te tangi i nga tokorua nei. Roa tonu raua e tangihanga ana. Ka heke te roimata, te hupe, te kanga, te aha noa iho – ka haurangi raua mo nga ra e rua! ...Na matau i whakaora tana motoka, a, katahi a ia ka haere atu ki Te Araroa. E rua wiki i muri mai, ka mate a ia.’⁵⁴

Pehea hoki te ahua i pa ki nga wahine me nga tamariki i te hokinga mai o nga tane i te whawhai? He tokomaha nga wahine i pouwarutia. He tokomaha hoki nga morehu hoia i noho ki nga taone nunui; he tokomaha ano hoki i wehe atu ki nga taone i muri mai o te pakanga. Ko wetahi o nga papa kare i ata tau te noho ki te wa kaenga. Na Connie Katae, he kura mahita i Te Araroa – he kaenga e kiia nei ko ‘Sleepy Hollow’ – nga mahara mo aua wa:

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

I matao ai te wairua a whānau i aua wa, na te roa o nga tau e noho wehe ana. Ko etahi o nga wahine i puremu, a, ko nga tamariki te papa. Ehara anake ko nga mahi kohetehete, me nga mahi tukino, nga tino raruraru i pa, engari, me te mea nei kua whakauru mai he wairua ke hei papa mo te whānau. He pukahu nga wehenga tuturu i pa; he tokomaha hoki nga whānau i marara. Kua ngaro te wairua tauawhi i roto i 'Sleepy Hollow' i wenei ra. ⁵⁵

Koia te ahuatanga i pa ki Niu Tireni i muri mai o te pakanga. Ko te mea ke e tumanakohia ana, ko te noho pai a te whanau i roto i te ngakau harokia, tetahi ki tetahi.

Kei te 'Price of Citizenship' nga korero a Ngata e noho orite ai te Maori me te Pakeha. No te tau 1943, ka whakapuakina e a ia wenei korero. Ko te korero inaianei mehemea i whai hua noa wana korero? Ko te whakautu e mea ana "Kao!" Kei te mohio whanuitia te tika o te whakautu, "Kao" puta noa nga topito o Niu Tireni. I nga whakatipuranga e rua i muri mai ko te Maori te iwi kei raro rawa ati o wetahi atu o ngā iwi katoa, ara, ki te taha o te hauora; nga take mātauranga hoki. Ko te Maori hoki te iwi kore mahi, te iwi pohara rawa atu, nga mea kua pakaru ngā marena, me nga whānau hoki kua noho marara ke. Ko te Maori te tokomaha o nga hunga mauhere, ngā mea e mahi he ana, a, he nui ke atu nga tamariki wahine Maori e whakawhanaunau pepi ana i wetahi atu iwi. Aitia wenei ahuatanga kua pa ki te iwi Maori, kua rawa e ngaro te tumanako mo nga ahuatanga pai kei nga ra e haere ake nei. Ki nga korero a nga political commentators, kei te haere mai he momo Maori ano, kua taea e ratau nga taumata, a, kua tahuri ratau ki te whakatinana i nga tūmanako hei painga mo te iwi:

'Ko te ngako e whaia ana e nga whakatipuranga Maori ko wera ma reira nei e whakanui ake, e whakapakari te tipu o nga kaupapa mo te Maori (a, kare hoki i whakarere i nga mana mai i nga tau kei muri). Kei te tere te

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

tipu ake o te roopu Maori e kiia nei te 'middle class; kei te pakari haere te tipu o te 'economic power' ki nga iwi, nga hapu ranei mai i nga tono me nga whakatau taonga, rawa hoki raro i Te Tiriti o Waitangi; kei te piki haere te tohungatanga 'entrepreneurialism; kei te tokomaha haere ke atu nga Maori ki nga mahi professions me nga mahi business. ⁵⁶

Page 375

E AHU PĒHEA ANA TE MAORITANGA NEI?

He aha nga painga o nga take rongotoa nei mo nga uri o C Company? Me meiha ngatahi pea nga painga nei, me nga whakahekenga toto i te taha o nga korero parau a o tatau Treaty partner? A tena, i whakaturia te Oath of Allegiance mo wai? Mo te Maori anake? He nui rawa atu nga tumanako i roto i nga morehu o C Company me o ratau whanau ka whai hua nga painga mo te Maori. Otiia, he tino rereke rawa atu te korero, i te kaupapa whakatinana i nga mea i korerotia. Kei te penei tonu tenei ahua ki wenei ra. E ai ki nga uri o C Company, e kore e waimeha nga kaupapa ake o Te Tiriti o Waitangi, mai inaianei, a, haere ake nei.

Kua horahia e te Maori Battalion i te wa o te pakanga, te pakaritanga o to ratau Maoritanga. Ko nga mahi a te Maori Battalion i te wa o te pakanga he whakaaturanga ki nga iwi o Niu Tireni me te ao, i te pakaritanga o to ratau taha Maori me to ratau Maoritanga, ara, nga putahitanga mai o o ratau mana, i tu tangata ai ratau. I timata mai i a Te James Carroll te kaupapa whakaora ake i te ao Maori, engari ko te wāhanga nui rawa atu o te kaupapa nei, i a Ngata, a, nana hoki, ka mau tonu te kaupapa, haere ake. I tino kaha te tautohe a Ngata, e mea ana, e pai ai te noho tahi a te Maori me te Pakeha, me whakatutuki nga whakahau a Te Tiriti o Waitanga, ara, kia noho orite te puare mai o nga huarahi katoa ki te Maori me te Pakeha. Ma konei anake e ea ai nga tumanako o te Maori.

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

'E kore raua e piri ina whakaiti tetahi i tetahi; ano nei he anga kai noa nei te rite, i taka iho i te tepu kai a tetahi o raua. E kore hoki raua e piri memea ko te rite o tetahi, ano nei, he paka hangi hei hamutanga ma tetahi o raua. Kao! Me piri ta raua noho pera me te piri o te toa; me piri ta raua noho pera i te piri o te rangatira; kia rewa te upoko, kia pou pou te tu, kia hāngai te titiro, kano hi ki te kano hi, no te mea koiane i te ngako o Te Tiriti o Waitangi, e takakinotia nei e ngā kai kauhou me ngā mea kare e marama ana ki te wairua o te Tiriti .⁵⁷

Kiki ana te ngakau Maori i te tumanako me kore noa to ratau ahuatanga rereke i etahi atu, ara, to ratau Maoritanga, e whakamanatia hei taonga whakahirahira rawa atu i roto i te ao hou nei. I pakari ke atu ai te Maori Battalion i wetahi atu no te mea, i whakatututia ratau i raro ano o te mana tuturu o ia iwi, o ia iwi. Otiia, he tino nui rawa atu nga mamae i tupono ki nga nohonga kaenga itiiti nei, i te tokomaha o ratau i mate i te mura o te ahi. Nuku atu i te 100 nga tangata o nga kaenga pera me Tikitiki ra, i whakauru atu ki te whawhai, i raro ano i wo ratau ake mana tuturu. He tokomaha o ratau tera ka whara i te pakanga, ka pakia ranei e te mate 'post traumatic stress', he ahuatanga kare o muri e hokia. I whawhai ratau kia ahei ai ratau ki te whakamahi i to ratau Maoritanga. Ko te utu nui i utua i raro i te take o te 'price of citizenship' ko nga parekura huhua i pa ki a ratau. Ko te whakatinana o te tohu mo te noho tahi a te Maori me te Pakeha, kei roto i nga tangi e pehi kino nei i te ngakau mo nga mate i te mura o te ahi.⁵⁹ Aitia wenei ahuatanga i pa, kare i ngaro te mauri me te rangatiratanga o te tangata i raro i te mana o te tikanga Maori.

Kei te mana o nga korero me nga whakapapa te kotahitanga o nga iwi o Te Tairawhiti. Kei nga tikanga Maori ka puta te wairua hihiko me te wairua pukaka o te hoia Maori. Ko te kotahitanga ano o nga hoia Maori nei

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

kei to ratau taha Maori, me o ratau whakapapa tetahi ki tetahi, na reira, i mau ai o ratau whanauangatanga ki a Ngai Tai (Torere); ki a Te Whanau-a-Apanui; ki a Te Aitanga-a-Mahaki; ki a Rongowhakaata; ki a Ngai Tamanuhiri. He ingoa a iwi, he ingoa tipuna hoki, na reira nei ka pupu ake te wairua whakahihi ki roto ki nga uri. He ingoa mana whenua hoki, e hihiri mai ana i roto i te whatumanawa o nga uri.

No te tau 1949, ka tukua atu e Ngata wana whakaaro ki a Ta Peter Buck mo nga kaiarahi kua iriiritia nei ki te mura o te ahi:

Kei te tino kaha ta ratau takatu, me pehea ra ta ratau noho ki te ao nei. He uauau ke atu nga ahua o to ratau ao, i to taua ao, o nga rima tekau tau kei muri. Ma ratau hoki e wananga, te akiaki a Carroll ki a ratau, e kii ra, kia mau ki to Maoritanga. Ma ratau ano hoki e pupuri te wairua tuturu o te Maori, hei kanohi mo Niu Tirenī mo nga tau e haere ake nei. He moumou te noho ki te ao nei memea kare ratau e manaaki tonu i nga wairua pukaka, a, wairua maia hoki o wo ratau tipuna Poronihia. Ka nui hoki waku tautoko mo ratau. Otiia, kei te tuahae awau mo nga ahuatanga hikaka e tu mai ana ki wo ratau aroaro. ⁶⁰

Page 377.

Kei te mau tonu i wenei ra, te wairua i manakohia e ratau, a, na konei hoki i tere ai te anga whakamua o te ao Maori i muri mai o te pakanga. Na nga tumanako i waihotia ake e ratau ma nga uri whakatipu, ka puia ake nga momo mahi i roto i te Military me nga Tari Kawana, hei mahi pumau ma nga uri whakatipu.

Kare i arikarika te utu i utuhia e nga taitama o C Company me wo ratau whānau mo nga hitori nei. Na ratau wenei taunga whakahirahira i whakarere iho ki a ratau uri, kia kore ai e ngaro. Kei tetahi wahanga korero,

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

mo nga tukunga a toto a nga hoia nei, ko te tohu V.C. i whakamautia atu ra ki a Moana Ngarimu, i muri mai i tana matenga; kei tetahi atu wahanga korero, ko nga mamae nui, me te mokemoke mutunga kore e pehi kino nei i nga pouwaru me nga koka hoki mo nga hoa tane me nga tama i mate atu ki te pakanga. Kei te pukapuka nei e putu ana te tokomaha o nga korero taketake mo tena hoia, mo tena hoia o Te Roopu Rua Tekau ma Waru. E kore hoki e ngaro i nga ngakau o nga uri, nga korero mo ia hoia o te Battalion. Ko nga korero nei hoki nga taonga i whakarere iho e ratau ki wo ratau uri. Heoi, e mana tonu ana wenei ahuatanga i te ra nei. He orite nga korero mo C Company ki nga korero mo wetahi atu Maori, me nga korero mo nga iwi whānui o Niu Tireni - kare ke he rereketanga. Kua tuturu te mau o wenei korero mo te Maori Battalion ki nga hitori o tenei whenua, a, ki nga ngakau hoki o nga iwi o Niu Tireni. Na wenei ahuatanga i para te huarahi mo te noho pai a te Maori me te Pakeha, he ahuatanga i ara mai i te wa o te pakanga, a, he ahuatanga hoki i whakatinanatia i te hokinga mai ki te wa kaenga. Kei te kohinga korero a waha mo C Company nga whakatanga a manawa mo nga momo mauiui i heipu ki nga morehu hoia, me wo ratau whanau hoki i muri mai i te pakanga.

I wenei ra, kei te whakatata haere atu nga morehu 50 o nga hoia 3600 o Te Roopu Rua Tekau ma Waru ki nga atua kei tua o te arai, a, ki te wa kaenga hoki kei Hawaiiiki. Kare e hapa atu, ka tae atu ratau ki tua o te arai, hei reira ka tukua atu he pohiri tino nui rawa atu ki a ratau e whakamana ana i wo ratau mana toa. Me waiho ma nga kupu whakanui, a, whakamahi hoki mo tetahi toa, he uri no nga kawai toa o nehera, e whakakapi i nga korero mo nga tama toa nei. He kupu i puta ake i te waha o tetahi o nga tohunga whakamutunga o Te Whare Wananga o Tapere nui a Whatonga ki Rangitukia i nga rau tau neke atu kei muri. Anei nga kupu:

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship

*Werohia ki waho ra te urauranga o te ra Te Poho-o-Hawaiiiki, ka
tuhakehakea te kowiwini, ka tuhakehakea te kowawana. ⁶¹*

Introduction to Photos.

NGA TANGATA O TE TAIRAWHITI I ROTO I TE 28 (MAORI) BATTALION.

Ko nga whakaahua kei nga whārangi e whai haere ake nei, no nga tangata o te 28 Maori Battalion, i haere ki rawahi. Ko nga kawai o nga tangata nei no nga iwi, hapu, o te rohe mai i Tarakehe ki Te Paritu. Kei nga ahua nei ano hoki nga whakaahua o wetahi atu iwi Maori ke. He autai tonu te nui o nga Maori no wetahi atu iwi, tae atu ki wetahi Pakeha, i whakauru mai mo tetahi wa nei, ki roto o C Company.

Ko te tino wawata nui i roto i nga whakaaro o Nga Taonga a Tama Toa Trust, ko te whakauru mai i wera atu ki te pukapuka nei, ara, nga hoia tane, wahine, i haere ki rawahi. Ko te tino raruraru ke ko te koha i nga whakaahua o katoa i mua atu i te whakatatanga o te pukapuka nei. He tokomaha nga airmen me wo ratau ground crew, nga heremana, nga neehi, me nga hoia hoki i roto i wetahi atu roopu o te Army – tata atu ki te 200 tangata. Otiia, ko te wawata o te Trust, kia whakaurua mai te katoa ki te pukapuka nei. E pa ana hoki te pukapuka nei ki nga tangata katoa o nga iwi o Te Tairawhiti i haere ki te pakanga. Ma konei anake ka marama te panga mai o te 'Price of Citizenship' ki tēnei rohe.

Nga Tama Toa: The Price of Citizenship